

Lotte Laserstein – Ett delat liv

Handledningen
riktar sig i första hand
till lärare i årskurs 7 till 9
och gymnasiet.

Traute Rose i grön tröja, ca 1931

© Lotte Laserstein/Bildupphovsrätt 2023

Omslag:

Självporträtt med katt, 1928

© Lotte Laserstein/Bildupphovsrätt 2023

INNEHÅLL

4 INTRODUCTION

5 OM UTSTÄLLNINGEN

5 VEM VAR LOTTE LASERSTEIN?

5 Uppväxt

6 Karriären i 1920-talets Berlin

7 Nationalsocialisternas maktövertagande

8 Flykten till Sverige

9 TEMA: SJÄLVPORTRÄTT OCH PORTRÄTT

9 Självporträtt i ateljén

10 Olika typer av självporträtt

10 Uppgift: självporträtt

11 I min ateljé

12 Jag och min modell

13 Porträtt av en vän

14 Kväll över Potsdam

14 Uppgift: gör en tableau vivant

15 Nytt konstverk i Moderna Museets samling

16 TEMA: EMIGRANTEN

17 Att skildra sin historia

17 Uppgift: din historia

18 TRIVSELREGLER FÖR SKOLOR VID MUSEIBESÖK

INTRODUKTION

VÄLKOMNA TILL MODERNA MUSEET!

Den här handledningen är producerad för utställningen *Lotte Laserstein – Ett delat liv* och riktar sig i första hand till er som arbetar med barn och unga i högstadiet och på gymnasiet. Den kan användas inför eller efter ett besök på museet – och självständigt i klassrummet. Den är utformad med läroplanen och kursplaner i åtanke och kan kopplas till, förutom bild, flera olika ämnen som svenska och historia. Utställningen berör högaktuella teman som självbild, migration, queerhet, ödmjukhet, vänskap, inkludering och utanförskap.

Handledningen lyfter också några verk av andra konstnärer i Moderna Museets samling. Du kan gå in i vår konstdatabas *Sök i Samlingen* och se alla konstverk i vår samling: <https://sis.modernamuseet.se>

I handledningen finns förslag på olika teman att undersöka och uppgifter som är kopplade till utställningen och museets samling.

Hör gärna av er om ni har frågor eller funderingar!

OM UTSTÄLLNINGEN

LOTTE LASERSTEIN – ETT DELAT LIV

Den tysk-svenska konstnären Lotte Laserstein (1898–1993) är en av konstvärldens mest spännande återupptäckter. Den länge bortglömda konstnären med sin klassiska skolning i måleri, återfick sin plats i 1900-talets konsthistoria sent i livet. Vi presenterar den hittills största utställningen i Sverige och Norden med hennes konst. Här med lika stort fokus på de mångsidiga konstverk som Laserstein skapar i exil i Sverige som på hennes tidigare arbete i Tyskland. Teman som självporträtt, porträtt och migration finns som en röd tråd i utställningen.

VEM VAR LOTTE LASERSTEIN?

Uppväxt

Lotte Laserstein föddes 1898 i Preußisch Holland i nuvarande Polen. Hennes föräldrar kom från en assimilerad (sammansmält med det tyska samhället) judisk borgarklass. När fadern Hugo, som var apotekare, dog 1902, flyttade modern Meta hem till sin mamma Ida Birnbaum, även hon änka, i Danzig [i dag Gdańsk], med döttrarna Lotte och den två år yngre Käte. Att hushållet var helt och hållet kvinnligt kom att prägla de båda flickornas uppväxt. Såväl Lotte som Käte kom senare att leva sina liv som yrkesverkamma, ensamstående kvinnor – och även i konsten ägnade sig Laserstein framför allt åt att skildra kvinnor.

Självporträtt med vit krage, ca 1923

Karriären i 1920-talets Berlin

År 1912 flyttade familjen till Berlin. Lotte Laserstein visste redan då att hon ville bli konstnär och 1921 blev hon antagen till Konstakademien. 1919, samma år som kvinnor i Tyskland fick rösta för första gången, öppnade Konstakademien i Berlin sina dörrar för kvinnor som ville utbilda sig till konstnärer. Där studerade hon klassisk konst och fick lära sig att behärska måleriets hantverk.

Efter avslutad utbildning 1927 blev Laserstein snabbt omtalad för sina känsliga och skickligt utförda porträtt av karaktärer typiska för Weimarrepubliken. Hon, den ”nya kvinnan” målar den ”den nya kvinnan” – unga, modemedvetna, självständiga kvinnor eller personer hon mötte på gatan i det kosmopolitiska Berlin.

Hennes modeller är aldrig passiva objekt utan framträder som aktiva subjekt, jämbördiga med konstnären – något helt banbrytande för tiden. På 1920-talet fick fotografiet ett enormt uppsving. Fotografer experimenterade med ovanliga perspektiv, ett av dessa var radikala närbilder av ansikten, något Lotte Laserstein använder i flera porträtt, bl a det av Mammey Terja-Basa och *Rysk flicka*. Trots det intima, inzoomade formatet förmedlar personerna hon avbildar stor integritet.

Hennes fascinerande mix av traditionellt hantverk och samtida motiv, blandningen av nykter observation och skicklig penselföring har än i dag inte förlorat sin attraktionskraft.

Under mellankrigstiden var staden Berlin känd för sin blomstrande kultur där konst, teater, dans, musik, mode och design förnyades – denna nya tidsanda fångade Laserstein. Hon blev inbjuden att delta i utställningar och 1931 hade hon sin första separatutställning i Berlin.

Lotte Laserstein, ca 1928

Foto: Traute Rose

Rysk flicka, ca 1928

© Lotte Laserstein/Bildupphovsrätt 2023

Man från Mongoliet, ca 1927

Mammey Terja-Basa, skådespelare som arbetade som modell på Berlins konsthögskola.

© Lotte Laserstein/Bildupphovsrätt 2023

Nationalsocialisternas maktövertagande

Efter nationalsocialisternas och Adolf Hitlers maktövertagande 1933 fick Lotte Lasersteins karriär ett abrupt slut. På kort tid förvandlades landet till en nazistisk diktatur. All politisk opposition förbjöds. Enligt nazisternas rasideologi var Laserstein, som döpts och fostrats som kristen, ”trekvartsjude” på grund av sina judiska farföräldrar och sin morfar. Hon fann sig snart alltmer utestängd från det offentliga konstlivet.

Efter avslutade studier bedrev Lotte Laserstein undervisning i måleri. I ett fotografi från 1932 ser vi henne och hennes elever måla ute i det fria. Vi ser hur hon skissat upp målningen *Barn med skrin*. Vid första anblick ser kärrans handtag ut som det kristna korset i den ödesmättade målningen. Den realistiska tradition som Laserstein arbetade i skulle dock komma att ses som omodern. Vid tiden gjorde många andra konstnärer upp med det traditionella måleriet och utforskade modernismens möjligheter att bryta sig loss från tidigare konventioner.

De nya lagarna i Tyskland innebar att konstskolan som hon bedrivit förbjöds. Som judinna fick hon inte köpa färg, sälja sin konst eller ställa ut offentligt.

Studentutflykt till Neu Sankt Jürgen, Teufelsmoor.
Paus från målningen av *Barn med skrin*.
Lotte Laserstein längst till vänster, 1932

Barn med skrin, 1932
© Lotte Laserstein/Bildupphovsrätt 2023

Flykten till Sverige

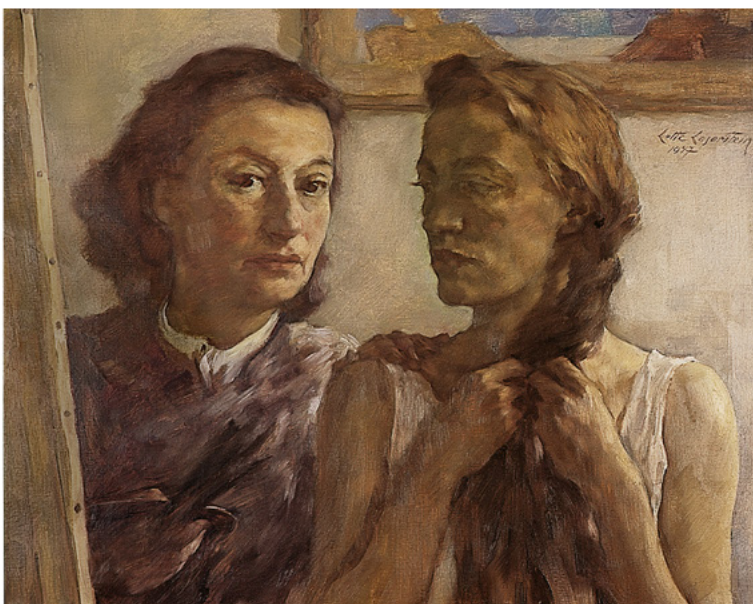
I slutet av 1937 fick Lotte Laserstein en inbjudan till att ha en utställning på Galerie Moderne i Stockholm. Tack vare den fick hon möjlighet att fly Tyskland och judeförföljelsen, med många av sina viktigaste verk i bagaget. Hon flyttade aldrig tillbaka till Tyskland utan bodde kvar i Sverige till sin död.

Efter utställningen i Stockholm fick Laserstein ett antal uppdrag att måla porträtt. Hennes stora intresse för att gestalta människor gjorde henne lämplig för porträttmåleriet, vilket uppskattades av den övre medelklassen och adeln. I Sverige målade hon också landskap och även stadsbilder. Ofta är de återgivna ur ett fågelperspektiv – kanske ett uttryck för en upplevelse av avstånd?

Även om Lotte Laserstein kunde försörja sig som målare i Sverige satte de ekonomiska och psykologiska påfrestningarna, känslan av utanförskap, spår i hennes arbete. Hon beskrev det själv: ”Med räddningen till Sverige bröts mitt liv itu.”

Laserstein lämnade Stockholm 1959 och bosatte sig i Kalmar där hon kom att arbeta som konstnär fram till sin död 1993.

Kan vi se sorgen över allt hon förlorade till följd av emigrationen återspeglas i den rad av imponerande självporträtt, och i porträtt av vänner som flytt, som hon målade i sitt nya hemland?

Målaren och Madeleine vid staffliet, 1947

© Lotte Laserstein/Bildupphovs rätt 2023

TEMA: SJÄLVPORTRÄTT OCH PORTRÄTT

Självporträtt i ateljén

Sommaren 1927, efter fem år på Konstakademin, flyttar Lotte Laserstein in i sin första egna ateljé. Den kom att bli hennes fristad under de följande tre åren. Här visar hon sig ännu inte som den professionella konstnär vi möter i senare självporträtt. Vi möter hennes direkta, fokuserade blick, där hon tittar ut ur bilden på oss och samtidigt på sig själv i spegeln. Den korta frisyren är högsta mode och ett kännetecken för ”den nya, moderna, kvinnan”. På 1920-talet ökade, trots motstånd, de kortklippta damfrisyrerna snabbt i popularitet. I bakgrunden ser vi ett intensivt byggande i Berlin.

Lotte Laserstein målade ofta självporträtt. I många av dem visar hon sig som konstnär. Vad berättar hon för oss i bilderna?

Blicken är viktig i självporträtten, hur konstnären tittar på sig själv och hur vi som betraktare möter hennes blick i målningarna. Vem tittar på vem?

Självporträtt i ateljén på Friedrichruher StaBe, ca 1927

Olika typer av självporträtt

I samlingsutställningen *Sju rum och en trädgård* (visas t o m 9 september 2024 på museet) kan vi se konstverk av den amerikanske konstnären Rashid Johnson. I hans verk *Bruise Painting "Catch a Bad One"*, som tillhör Moderna Museets samling, visar han en annan typ av självporträtt. Han målar cirklar och former om och om igen. Det blir till ett mentalt tillstånd, ett inre självporträtt. I hans film *Black and Blue* möter vi honom och hans familj i vardagliga situationer, när de läser läxor eller borstar tänderna – tillsammans blir det en form av självporträtt.

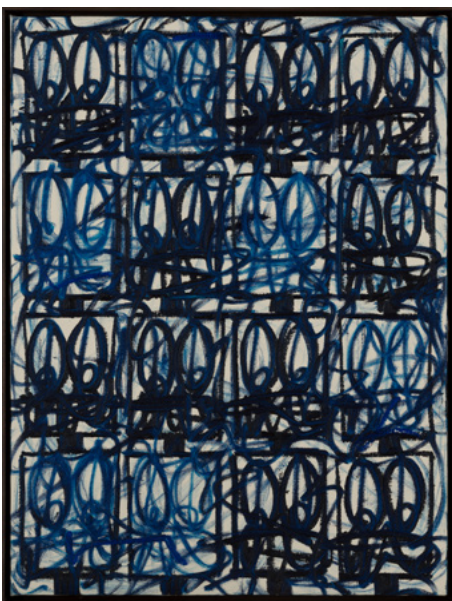
Uppgift: självporträtt

Hur vill du bli framställd?
Och hur vill du framställa dig själv?
Vad definierar dig? Din kropp,
ditt utseende, din inre värld eller
de relationer du har omkring dig?

Ta en selfie med mobilen!
Vad väljer du för bakgrund?
Var vill du ta bilden?
Är det något speciellt
du vill lyfta fram?
Finns det något du inte vill visa?

Hur kan vi göra självporträtt på
olika sätt? Vad är ett självporträtt?

Det är ca 100 år mellan Rashid
Johnsons och Lotte Lasersteins
tidiga målningar. Jämför deras olika
sätt att göra sina självporträtt?
Vilka likheter och olikheter finns?

Rashid Johnson, Bruise Painting
"Catch a Bad One", 2021

© Rashid Johnson

Rashid Johnson, Black and Blue, 2021
Stillbild ur film

© Rashid Johnson

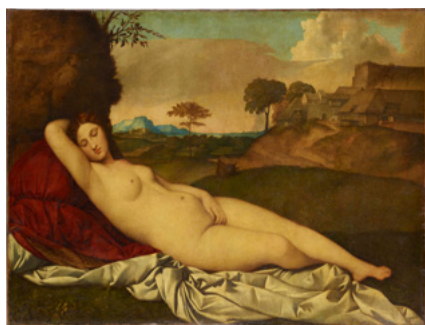
I min ateljé

Nakenstudier var fram till 1900-talet en manlig domän och motivet ansågs opassande för kvinnor att måla. Här ser vi Lotte Laserstein i arbete. Modellen är hennes nära vän Traute Rose, som vi ser i flera målningar. Traute Rose var en stor inspirationskälla och medskapare. I ateljén, ovanför stadens takåsar, befinner sig konstnären och hennes modell i en egen värld, präglad av koncentration, ro och sinnlighet. Laserstein gör två målningar i en, dels i form av ett självporträtt som konstnär, dels briljerar hon med sin skicklighet i den ogenerade nakenstudien.

I min ateljé, 1928

© Lotte Laserstein/Bildupphovsrätt 2023

Giorgione, Slumrande Venus, ca 1508–1510

Anders Zorn, Självporträtt med modell, 1896

Jämför bilden med Giorgiones klassiska målning *Slumrande Venus* och Anders Zorns *Självporträtt med modell*.

Hur skiljer sig Lasersteins och Giorgiones målningar – och vilka likheter finns?

I Zorns målning tar konstnären upp det mesta av bildrummet och modellen är förpassad till ett hörn i bakgrunden. Lotte Lasersteins placerar sig i stället med den stora paletten och staffliet vid fönstret och gör den nakna kroppen till blickfång. Kanske kan vi se det som en medveten lek med könsstereotyper, där hon utmanar den traditionella, manliga blicken?

Jag och min modell

I dubbelporträttet *Jag och min modell* ser vi en närhet och intimitet mellan Lotte Laserstein och Traute Rose. Både handens ömsinta gest när den läggs på axeln, den lätt framåtlutande, nyfikna hållningen, den nakna huden och det sinnliga, satinglänsande linnet är typiska för det i konsthistorien ofta utforskade motivet med konstnären och musan. I grekisk mytologi var muserna gudinnor som inspirerade konstnärer.

I brev till Traute Rose beskriver Lotte Laserstein dessa målningar som "våra bilder" och ger därmed Rose erkännande som medskapare. Laserstein utmanar den traditionella bilden av konstnären och modellen. Här finns en queer blick som bjuder in till alternativa tolkningar, bortom de mansdominerade och heterosexuella. Målningarna uttrycker en laddning och tvetydighet genom det subtila sätt på vilket blicken styrs.

Hur har Lotte Laserstein målat för att skapa den dubbelhet som finns i *Jag och min modell*?

Och hur kommer det sig att vi kan se olika saker i samma bild?

Jag och min modell, 1930

© Lotte Laserstein/Bildupphovs rätt 2023

Porträtt av en vän

Under år 1943 målar Lotte Laserstein sin vän, författaren Jascha Golowanjuk (1905–1974). Han föddes i Odessa i en fattig, judisk familj och kom till Sverige 1929. Golowanjuk hade många talanger, violinistutbildning i Wien och Köpenhamn, och arbete som skådespelare. Han var i mitten av 1900-talet också en bästsäljande författare i Sverige och gav ut ett fyrtiotal böcker. De äventyrliga och exotiska romanerna älskades av många. Debutboken *Min gyllene väg från Samarkand* översattes till flera språk. Lotte Laserstein tecknade flera av hans bokomslag.

Trots sina litterära framgångar kände sig Golowanjuk hela livet som en främmande fågel. Hans identitetstillhörigheter som judisk, homosexuell och utrikesfödd gjorde honom sårbar i det konformistiska svenska samhället, där homosexualitet var olagligt fram till 1944. I dag är det få som minns honom.

Hur kan vi se en persons nationalitet, sociala status och identitet i ett porträtt?

Vilka aspekter av Jascha Golowanjuks identitet visas i porträttet?

Avslöjar konstnären något i porträttet? Är det något hon döljer?

Porträtt av en gentleman i morgonrock (Jascha Golowanjuk), 1943

© Lotte Laserstein/Bildupphovsrätt 2023

Kväll över Potsdam

Kväll över Potsdam är ett av Lotte Lasersteins viktigaste konstverk. När hon kom till Sverige ändrade hon verkstiteln till *Mina vänner*. Det är mycket tack vare detta konstverk som Laserstein återupptäcktes internationellt. I dag tillhör målningen, som fram till strax före konstnärens död hängde i hennes lägenhet i Kalmar, Nationalgalerie i Berlin.

Vi ser en grupp människor på en balkong. De samtalar inte och inga blickar utbyts, de verkar isolerade – var och en som i sin egen värld. Samtidigt finns det en samhörighet i isoleringen. Vi som betraktare möter ingens blick och blir på så sätt heller inte inbjudna till det slutna sällskapet. Under bordet med den vita duken ligger en tysk schäferhund. Utsikten över staden Potsdam är storslagen. Det är skymning och målningen förmedlar en känsla av rådvillhet och apati, av den samhällskris som präglar tiden i Tyskland. När den målades var "det glada 20-talet" över.

Mellankrigstiden kännetecknas av ekonomisk nedgång och banade väg för fascismen och nazismen i Europa. Potsdam kom att bombas hårt av de allierade 1945. Efter andra världskriget, vid Tysklands delning, kom Potsdam att tillhöra Östtyskland fram till 1990, när muren föll.

Uppgift: gör en tableau vivant
(från franska: levande bild)

Tänk en situation, t ex när ni ätit klart middagen, vad händer då?
Samtalar ni? Tar ni fram mobilerna?

Pröva att sitta eller stå vid ett enkelt bord, som i Lotte Lasersteins målning. Ta en av modellernas roller, hur känner ni er? Be någon att ta en bild med mobilen och se om bilden uttrycker det ni känner. Hur kan ett grupporträtt visa blandade känslor?

Kväll över Potsdam, 1930

© Lotte Laserstein/Bildupphovs rätt 2023

Nytt konstverk i Moderna Museets samling

Nytt i Moderna Museets samling är verket nedan, av Sixten Sandra Österberg (född 1990). Det är en stor målning med två personer som är realistiskt målade.

Utgångspunkten för Österbergs arbetsprocess är ofta fotografier av vänner. Målningarna är realistiska och abstrakta på samma gång. En vävd matta övergår till att vara ren färg, en kropp glider nästan omärkligt från att vara naturtroget återgiven till att bli ett kompakt färgsjok. Beträktandet börjar i det bekanta och igenkännbara, men de upplösta formerna öppnar bilderna för nya stämningar och tolkningar.

Sixten Sandra Österberg, Time of Nothingness; Everything Happens, 2023

© Sixten Sandra Österberg

Vad händer i målningen? Vilka är personerna? Om du byter ut dem mot dig och en vän eller familjemedlem, vem skulle det bli?

Vi kan fundera på vilken relation de har, vad som hänt och vad som kommer att hända. Vilka känslor läser du in i bilden?

Jämför relationerna i Lotte Lasersteins grupporträtt med ett samtida. Det skiljer omkring 100 år dem emellan. Vilka likheter och skillnader finns? Vem skapar mening i ett porträtt – konstnären, den som avbildas eller betraktaren?

Kan vi bli berörda av porträtt av människor som vi aldrig mött? Hur?

TEMA: EMIGRANTEN

Lotte Laserstein lämnade sitt hemland och flyttade aldrig åter. Hennes mamma och syster kunde inte lämna Tyskland; mamma Meta mördades i koncentrationsläger 1942. Hennes syster Käte överlevde men blev svårt traumatiserad.

Efter sin examen på Konstakademien blev Laserstein snabbt en känd konstnär. När nazisterna tog makten 1933 fick hennes karriär ett abrupt slut. Som judinna blev hon alltmer utestängd från det offentliga livet. Hon kunde inte längre arbeta som konstnär i Tyskland, utan flydde till Sverige. I sitt nya hemland målar hon framför allt uppdragsporträtt, och försörjer sig på det. Det tar långt tid för henne att bli accepterad i det svenska konstlivet. Laserstein uttrycker i sina brev till Traute Rose en tacksamhet över att kunna försörja sig på sin konst, men också en frustration över att ofta vara hänvisad till att måla det som hon vet att hon kan sälja. Hon upplever att hennes konstnärliga frihet begränsas i det nya landet. Hon skildrar också andra migranter och den tillvaro som krig och flykt tvingar fram.

Vad innebär det att förlora sitt eget kulturella och sociala sammanhang och hitta ett nytt?

Kan porträtten hjälpa oss att förstå migrantens upplevelser?

Aftonsamtal, 1948
© Lotte Laserstein/Bildupphovsrätt 2023

Självporträtt framför "Kväll över Potsdam", 1950
© Lotte Laserstein/Bildupphovsrätt 2023

Att skildra sin historia

Här ser vi ett samtida konstverk av Fatima Moallim (född 1992) som behandlar migration på ett personligt sätt. Hennes *Familjealbum* tillhör Moderna Museets samling. Hon beskriver sitt tecknande som "En abstraktion av min familjesituation" som broderar ut sina kopplingar och nervtrådar.

Fatima Moallim har arbetat med projektet *Flyktinglandet* som bygger på en föräldragenerations berättelser om flykten från Mogadishu i Somalia till Sverige på 1990-talet. Hon genomför teckningen som en performance, en teckningsakt. Konstverket kan också betraktas som ett familjealbum. Den svarta figuren i bildens mitt kan tolkas som Moallim själv som barn. Fatima Moallim föddes i Ryssland 1992.

Du kan gå in i vår konstdatabas *Sök i Samlingen* och se det och andra verk i vår samling: <https://sis.modernamuseet.se>

Uppgift: din historia

Vilken är din historia?
Skriv om din familjs historia
eller teckna och rita den.

Fatima Moallim, *Familjealbum*, 2021

© Fatima Moallim

TRIVSELREGLER FÖR SKOLOR VID MUSEIBESÖK

VÄLKOMNA TILL MODERNA MUSEET!

För att besöket ska bli så bra som möjligt, tänk på följande:

ANSVAR FÖR GRUPPEN

Läraren ansvarar för klassen under besöket i museet. Vi rekommenderar att elevgrupper t o m högstadiet går tillsammans med lärare.

LÅSBARA SKÅP

Kläder och väskor kan förvaras i de låsbara skåpen som finns bakom Butiken samt på plan 1.

SKOLMATERIAL

Fråga gärna museivärdarna om vägledning. Det finns skrivplattor att låna. Använd inte väggar eller skulptursocklar som skrivunderlag eftersom det blir märken. Använd endast blyertspennor i utställningssalarna om eleverna behöver teckna eller anteckna.

VAR FÖRSIKTIG I SALARNA

Eftersom det är lätt att stöta till konstverk i salarna ska ryggsäckar, större väskor, paraplyer etc. lämnas i garderoben eller i förvaringsboxarna. För att inte riskera spill på konstverk får man inte dricka eller äta i salarna eller i korridoren utanför. Rör er lugnt i salarna. Visa hänsyn till pågående visningar. Grupper under ledning av Moderna Museets personal har företräde i utställningssalarna. Använd gärna de hopfällbara svarta pallarna som finns i museet och bär dem försiktigt så att konsten omkring inte skadas. Kom ihåg att sätta tillbaka pallarna på ställningen.

VARFÖR FÅR MAN INTE RÖRA KONSTEN?

Det är inte tillåtet att röra vid konstverken. Att försiktigt ta på något verk innebär stora skador genom att saltet och fettet på fingrarna alltid orsakar märken på alla material. Museets uppdrag är att bevara konstverken för kommande generationer av museibesökare.

VAR KAN VI ÄTA MATSÄCK?

På plan 1 vid sjösidans entré finns ett matsäcksrum.

FOTOGRAFERING

Det är tillåtet att fotografera i utställning, men utan stativ och utan att det stör andra besökare.

MUSEIVÄRDAR

Under ert besök på Moderna Museet kommer ni att träffa museivärdar i informationsdisken eller i utställningarna. Vänd er gärna till dem om ni har frågor om konstverk, utställningar, program eller vill lämna tips och synpunkter.

Utställningen visas på Moderna Museet i Stockholm
11.11.2023–14.4.2024.

Den visades tidigare på Moderna Museet i Malmö.
Texter och idéer är bl a hämtade från Lärarhandlingen, Malmö,
verkstexter och den omfattande utställningskatalogen.

Mejla gärna synpunkter, idéer eller frågor till Helena Åberg,
intendent Förmedling, Moderna Museet, Stockholm
h.berg@modernamuseet.se

FOTOGRAFIER

Kai-Annett Becker/Berlinische Galerie, Landesmuseum
für Moderne Kunst, Fotografie und Architektur, Berlin
9

Albin Dahlström/Moderna Museet
1, 6:2, 3, 16:2

Anna Danielsson/Nationalmuseum
11:3

Daxer & Marschall, München
7:2

Elke Estel/Hans-Peter Klut/Staatliche Kunstsammlungen Dresden/bpk
11:2

Tobias Fischer/Moderna Museet
10:1, 15, 17

Dietmar Katz/Lotte-Laserstein-Archiv Krausse, Berlin
5

Lotte-Laserstein-Archiv Krausse, Berlin
2, 4, 6:1, 7:1, 8, 11:1, 12, 16:1

Roman März/Nationalgalerie, Staatliche Museen zu Berlin/bpk
14

Helene Toresdotter
13, 19

Emigranten (Dr Walter Lindenthal), 1941
© Lotte Laserstein/Bildupphovsrätt 2023